

SURXON ADABIY MUHITIDA SHUKUR XOLMIRZAYEVNING O‘RNI VA AHAMIYATI

Qarshiyeva Muxarram Shuxratovna - Termiz davlat universiteti, O‘zbek filologiyasi fakulteti Filologiya va tillarni o‘qitish: o‘zbek tili ta’lim yo‘nalishi, 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Surxon adabiy muhitining tarixiy-madaniy negizlari fonida Shukur Xolmirzayev ijodining o‘rni va ahamiyati IMRAD tamoyili asosida yoritildi. Tadqiqotda adibning Surxon vohasi manzaralari, mahalliy udumlar, sheva unsurlari, folklor qatlamlari va milliy xarakterlarni o‘zbek nasriga olib kirishdagi xizmatlari tahlil qilindi. Maqolada adibning 1958-yildan boshlangan ijodiy yo‘li, 1960-2000-yillar oralig‘idagi hikoya, qissa va romanlari, hikoyachilikdagi 80 dan ortiq namunalarning davriy tasnifi, folklorizm va dialektizmlardan foydalanish mahorati ham dalillar bilan yoritildi. Yakunda Shukur Xolmirzayev Surxon adabiy muhitiga nafaqat mavzu va material, balki yangi badiiy ko‘rish usuli, milliy ruh va hududiy estetik kod olib kirgan ulkan adib sifatida baholandi.

Tayanch so‘z va iboralar: Surxon adabiy muhiti, Shukur Xolmirzayev, Boysun, milliy kolorit, folklorizm, dialektizm, hikoyachilik, o‘zbek nasri, badiiy tafakkur, regional poetika, milliy xarakter, psixologizm.

KIRISH

Surxon adabiy muhiti tasodifiy shakllangan hodisa emas. U vohaning ko‘p asrlik madaniy qatlamlari, og‘zaki ijod an‘analari, tarixiy xotira va hududiy estetik tasavvurlari bilan bog‘liq holda shakllangan. Surxondaryo tarixiga doir qo‘llanmada viloyat madaniy hayotida “Surxon tongi” gazetasining alohida o‘rni qayd etilib, uning 1935-yilda tashkil topgani va adabiy harakatchilikning tarixiy ildizlari Daqiqiy, Munjik, Adib Sobir Termiziy kabi siymolar bilan bog‘lanishi ko‘rsatiladi. Zamonaviy tadqiqotlarda esa “Surxon nasri” mustaqil badiiy hodisa sifatida tilga olinib, uning o‘ziga xos muammolarni, ruhiy va ijtimoiy qatlamlarni aks ettirishdagi salohiyati ta’kidlanadi. Demak, Shukur Xolmirzayevni anglash uchun avvalo uning ortida turgan Surxon adabiy makoni va regional estetik an‘anani anglash zarur.

Shukur Xolmirzayev 1940-yil 24-martda Surxondaryo viloyati Boysun tumanida tug‘ilgan. Uning dastlabki hikoya va ocherklari 1958-yildan boshlab matbuotda ko‘rina boshlagan. 1960-yillardan boshlab “Oq otlar”, “To‘lqinlar”, “O‘n sakkizga kirmagan kim bor?” kabi qissalari bilan adabiy jarayonga faol kirib kelgan adib keyinchalik “Olis yulduzlar ostida”, “Hayot abadiy”, “Og‘ir tosh ko‘chsa...”, “Bodom qishda gulladi”,

“Tog‘larga qor tushdi” singari hikoya to‘plamlari hamda “So‘nggi bekat”, “Qil ko‘prik”, “Yo‘lovchi”, “Olabo‘ji”, “Dinozavr” kabi romanlari bilan XX asr o‘zbek nasrining yirik vakiliga aylandi. Shu biografik-faktik qatlamning o‘ziyoq uning Surxon tuprog‘idan chiqib, milliy adabiyot miqyosiga ko‘tarilgan ijodkor ekanini ko‘rsatadi.

O‘RGANILGANLIK DARAJASI

Ilmiy manbalar asosida Shukur Xolmirzayev ijodi yuzasidan H.Karimov, Sh.Doniyorova, G.Tavaldiyeva, M.Tilovova, K.Shahobov, S.Mamayusupova kabi tadqiqotchilarning qarashlari umumlashtirildi. Tahlil natijasida adib Surxon adabiy muhitining oddiy vakili emas, balki uni milliy adabiy tafakkur darajasiga ko‘targan markaziy estetik siymo ekani asoslandi. Xususan, Shukur Xolmirzayev asarlarida Surxon koloritining tabiat, ruhiyat, til, sheva, xalqona tafakkur va folklor bilan uzviy bog‘liqlikda namoyon bo‘lishi ko‘rsatildi.

Shukur Xolmirzayev hayoti va ijodi o‘zbek adabiyotshunosligida muntazam o‘rganilgan. Saodat Mamayusupovaning 2024-yildagi PhD avtoreferatida H.Karimov, Sh.Doniyorova, G.Tavaldiyeva, O.Toshboyev, M.Qo‘chqorova, K.Shahobov, M.Tilovova va N.Yangiboyeva singari tadqiqotchilar adib merosining turli qirralarini tahlil qilgani ko‘rsatiladi. Mazkur manbada ayniqsa Doniyorovanning “Ijodkor va uslub” monografiyasida milliy kolorit, milliy xarakter, badiiy tasvir, uslub qirralari va “shafqatsiz realizm” unsurlari maxsus tahlil qilingani qayd etiladi. Tavaldiyeva esa Shukur Xolmirzayev hikoyalarida voqelikni badiiy idrok etish prinsiplarini o‘rgangan. Tilovova adib hikoyalarini fenomenologik yo‘sinda tahlil qilgan bo‘lsa, Shahobov o‘tish davri voqeligini adib nasrida qanday badiiy talqin etilganini ko‘rsatgan. Bu ro‘yxat shuni anglatadiki, Shukur Xolmirzayev ijodi yirik ilmiy maydon yaratgan, ammo aynan Surxon adabiy muhitidagi o‘rni masalasi hali ham sintetik yondashuvni talab qiladi.

Shu bilan birga, keyingi tadqiqotlar adibning hikoyachiligidagi folklor qatlamlarini chuqurroq ochmoqda. Mamayusupova avtoreferatida Shukur Xolmirzayevning 80 dan ziyod hikoyalari tahlilga tortilgani, ular 1960-, 1970-, 1980-, 1990- va 2000-yillar kesimida tasniflangani ko‘rsatiladi. Yana bir muhim xulosa shuki, adib hikoyalarida oddiy, analitik, murakkab folklorizmlar bilan birga ratsionalistik, kompozitsion, intuitiv, maishiy va etnografik qatlamlar ham ajralib turadi. Demak, Shukur Xolmirzayevni faqat “Surxon haqida yozgan yozuvchi” deyish juda tor qarash bo‘ladi, u Surxonning folklor-ruhiy kodini modern o‘zbek hikoyachiligi shakliga ko‘chirgan adibdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada tarixiy-qiyosiy, tavsifiy-tahliliy, biografik, poetik va interpretativ metodlardan foydalanildi. Tadqiqot obyekti sifatida Shukur Xolmirzayev ijodiga doir ilmiy monografiyalar, dissertatsiya avtoreferatlari, adabiy-tanqidiy maqolalar va Surxon

adabiy muhitiga oid manbalar olindi. Tadqiqotning asosiy maqsadi Shukur Xolmirzayevning Surxon adabiy muhitidagi o'rnini uch qatlamda aniqlashdan iborat bo'ldi: birinchisi, biografik-hududiy mansublik, ikkinchisi, badiiy til va poetika, uchinchisi, adabiy maktab va ta'sir doirasi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tahlil natijalari Shukur Xolmirzayevning Surxon adabiy muhitidagi o'rni **uch** asosiy mezon bilan belgilanayotganini ko'rsatdi.

Birinchi mezon - hududiy-estetik reprezentatsiya. Adib Surxonni oddiy geografik makon sifatida emas, balki ruhiy, axloqiy va badiiy makon sifatida tasvirlagan. Ilmiy manbalarda u "adabiyotga Surxon koloritini - Boysun tog'lari manzaralarini, surxondaryoliklar hayotini, udumlarini va betakror so'zlash tarzini olib kirgan" yozuvchi sifatida ta'riflanadi. Bu baho tasodifiy emas - Shukur Xolmirzayev matnida tabiat tasviri dekorativ fon emas, xarakter va ruhiyatni ochuvchi faol poetik unsurdir. Boysun tog'lari, daralar, qishloq manzaralari, voha nafasi uning asarlarida estetik belgiga aylanadi. Shuning uchun ham u Surxonni adabiyotga "material" sifatida emas, "poetik sistema" sifatida olib kirdi, degan xulosa chiqadi.

Ikkinchi mezon - til, sheva va milliy kolorit. Abdullayeva tadqiqotida Shukur Xolmirzayev hikoyalarida fonetik dialektizmlar Surxon vohasi koloritini to'liq ochishda muhim uslubiy vosita ekani ta'kidlanadi. Hozirgi o'zbek tili bo'yicha manbalarda ham dialektizmlar adabiy nutqqa hali to'liq singmagan, ammo hududiy bo'yoqni yaqqol beruvchi birliklar sifatida izohlanib, aynan Shukur Xolmirzayev asarlari bu boradagi yorqin namuna deb ko'rsatiladi. Bu juda muhim nuqta: yozuvchi shevani ekzotika uchun ishlatmaydi. U sheva orqali Surxon odamining tafakkur ritmi, ruhiyati, kundalik muomala madaniyati va ichki dunyosini ochadi. Natijada hududiy til unsurlari badiiy asarda xarakterologik va semantik yuk oladi.

Uchinchi mezon - folklor va xalqona dunyoqarashni modern nasrga singdirish. Mamayusupova tadqiqoti bo'yicha Shukur Xolmirzayevning 80 dan ortiq hikoyasida folklorizmning turli ko'rinishlari aniqlangan. Bu raqamning o'ziyoq folklor adib ijodida tasodifiy bezak emasligini bildiradi. Uning hikoyalarida maqol, matal, duo, qarg'ish, olqish, mifopoetik obrazlar, etnografik detal va xalqona stixiya doimiy badiiy energiya manbai bo'lib xizmat qiladi. Eng muhim jihati - yozuvchi folklorni tayyor shaklda takrorlamaydi, uni psixologik, zamonaviy va individual badiiy ma'noga aylantiradi. Demak, Shukur Xolmirzayev Surxonning og'zaki madaniyatini yozma adabiyotga oddiy ko'chirmagan, uni yangi badiiy sifatga aylantirgan.

To'rtinchi mezon - hikoyachilikdagi maktab yaratish salohiyati. Adabiy-tanqidiy talqinlarda "Shukur Xolmirzayev maktabi" alohida ta'kidlanadi. Bu maktabning mohiyati

muhitni yuzaki fosh etishda emas, balki insonning shu muhitdagi o'rne va og'rig'ini ochishda namoyon bo'ladi. Bu qarash bevosita Shukur Xolmirzayev hikoyachiligini boshqa realizm an'analaridan farqlaydi. Ya'ni yozuvchi tashqi voqelikni emas, voqelikning inson qalbiga ko'chgan og'riq shaklini tasvirlaydi. Shu nuqtadan qaraganda, Shukur Xolmirzayev Surxon adabiy muhitining vakili bo'lish bilan cheklanmaydi, u shu muhitdan kelib chiqqan holda milliy hikoyachilikning yangi psixologik-estetik modelini yaratadi.

Beshinchi mezon - **Surxon adabiy muhitining keyingi taraqqiyotiga ta'siri.** Zamonaviy manbalarda "Surxon nasri" alohida badiiy hodisa sifatida qayd etilib, uning dolzarb davr muammolarini o'ziga xos badiiy shaklda aks ettirish imkoniyati ko'rsatiladi. Bu jarayonning ichida Shukur Xolmirzayev nomi markaziy timsol sifatida ko'rinadi, chunki aynan u Surxon mavzusi, Surxon xarakteri va Surxon til-estetik kodini umumo'zbek nasriga mustahkam joylashtirib berdi. Keyingi surxonlik nasrchilar uchun hududiy materialni badiiylashtirish, mahalliy detalni umuminsonga daxldor ma'noga aylantirish borasida metodik-estetik namuna asosan uning ijodi orqali shakllangan.

MUHOKAMA

Masalaning nozik tomoni shundaki, Shukur Xolmirzayevni faqat "Surxon yozuvchisi" deb belgilash uning estetik ko'lamini toraytiradi. Bu ta'rif uning ildizini ko'rsatadi, lekin cho'qqisini ko'rsatmaydi. To'g'riroq ta'rif shuki, u Surxon adabiy muhitidan yetishib chiqqan va shu muhitni o'zbek milliy nasrining yirik estetik makoniga aylantirgan yozuvchi. Adabiyotshunoslikda Doniyorova tomonidan qayd etilgan milliy kolorit, milliy xarakter, uslub qirralari va "shafqatsiz realizm" unsurlari aynan shu o'zgarishni tushuntiradi. Shukur Xolmirzayev hududiy materialni "lokal" darajada qoldirmaydi, u uni badiiy universalikka olib chiqadi. Boysun va Surxon vohasi uning asarlarida geografik nuqtadan ko'ra ko'proq axloqiy, ruhiy va ontologik makonga aylanadi.

Ikkinchi muhim jihat shundaki, Surxon adabiy muhitining kuchi faqat folklor yoki shevada emas. Agar masalani shunga keltirib qo'ysak, mavzuni soddalashtirib yuboramiz. Asl kuch - hududiylikning badiiy tafakkurga aylanishida. Shukur Xolmirzayev asarlarida tabiat, xalqona ibora, qahramon xarakteri, ichki konflikt va tarixiy xotira bir-biri bilan bog'liq holda ishlaydi. Shuning uchun ham uning hikoyalari faqat mahalliy kolorit emas, balki chuqur psixologik va falsafiy qatlamga ega. Ana shu jihat uni Surxon adabiy muhitining eng muhim va eng ta'sirchan namoyandasiga aylantiradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Shukur Xolmirzayevning Surxon adabiy muhitidagi o'rni biografik mansublik bilangina belgilanmaydi. U, *birinchidan*, Surxon vohasining tabiatini, mentalitetini, udumlarini, shevasini va xalqona dunyoqarashini badiiy sistemaga aylantirdi. *Ikkinchidan*, bu hududiy koloritni milliy o'zbek hikoyachiligi va nasri darajasiga ko'tardi. *Uchinchidan*, 80 dan ortiq hikoyalari, qissa va romanlari orqali Surxon adabiy muhitining estetik quvvatini uzluksiz ravishda milliy adabiyotga uzatdi. *To'rtinchidan*, uning ijodi keyingi surxonlik ijodkorlar va umuman zamonaviy o'zbek nasri uchun maktab vazifasini o'tadi. Demak, Shukur Xolmirzayev Surxon adabiy muhitining vakili emas, uning yuksak badiiy cho'qqisi va milliy adabiyotga tutashgan asosiy ko'prigidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Yakubova D.T. Surxondaryo tarixi: o'quv-uslubiy qo'llanma. - Toshkent: Lesson Press, 2022. - 246 b.
2. Ziyouz. Shukur Xolmirzayev (1940-2005). - Elektron manba.
3. Mamayusupova S.M. Shukur Xolmirzayev hikoyalarida folklorizmning o'rni: filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. - Jizzax, 2024.
4. Tavaldiyeva G. Shukur Xolmirzayev hikoyalarida voqelikni badiiy idrok etish prinsiplari: filol. fan. nomz. diss. - Toshkent, 2001. - 158 b.
5. Doniyorova Sh. Ijodkor va uslub. - Toshkent: Turon zamin ziyo, 2014. - 104 b.
6. Hamidova M. Hozirgi o'zbek adabiyotida milliy qahramon muammosi (Shukur Xolmirzayev ijodi misolida). - Namangan: Navro'z, 2020. - 153 b.
7. Toshboyev O. Abadiy zamondosh. Shukur Xolmirzayev hayoti va ijodiy faoliyatidan lavhalar. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. - 480 b.
8. Shahobov K. Hozirgi o'zbek nasrida o'tish davrining badiiy talqini: filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) avtoref. - Farg'ona, 2019. - 53 b.
9. Tilovova M. Badiiy ijod fenomenologiyasi (Shukur Xolmirzayev hikoyalari misolida): filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) avtoref. - Qarshi, 2023. - 54 b.
10. Eshnazarova S.X. Surxon nasrida davr muammolari tasviri // Jamiyat va innovatsiyalar. - 2022. - T. 3, maxsus son 4. - B. 374-378.